

HISTORY AND THEORY OF EDUCATION

Михайло Янчук

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Україна*

ПІДГОТОВКА УЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ У ЦЕРКОВНО-УЧИТЕЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ НАПРИКІНЦІ ХІХ-НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Mykhailo Yanchuk

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine

TRAINING OF THE TEACHING STAFF AT CHURCH TEACHERS' SCHOOLS IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

On the basis of information systematization about the church teachers' school in Kyiv, official reports on similar schools and the introduction of archival sources into the scientific circulation, the article deals with one of the constituent parts of the church pedagogical experience, namely training of teachers for parish church schools. It is noted that the rapid increase of church parish education after its revival since 1884 attracted special attention to the problem of teaching staff training. That is why, at the Kyiv St. Michael's Golden-Domed Monastery in 1890, a church teachers' school was opened, which fulfilled two tasks: the training of teachers for parish church schools and the preparation of psalm-readers and other members of the church clergy. The newly opened school accepted peasant children from 15 to 18 years old, who already finished one or two years at the church parish schools. School life similar to monastic one, and the curriculum was developed for two years and was a slightly expanded program of second-class schools, in which much attention was paid to the teaching of church singing.

The article presents the statistics of the church teachers' schools of the beginning of the XX century, from which it is evident that there were more than 20 schools of this type in the state (21 schools in 1914). Only 8 of them were female. Each year up to 1 700 people received teaching training there. Such a number did not meet the need for teaching staff, but still this type of schools did not gain more popularity.

Keywords: church teachers' schools, Kyiv St. Michael's Golden-Domed Monastery, church singing, parish school teachers, schools consisting of two grades, second-class schools, parish church schools.

В умовах реформування освітньої сфери та посилення уваги до Православної церкви в Україні умотивованим є звернення до церковного педагогічного досвіду і, в першу чергу, в частині підготовки учительських кадрів для церковнопарафіяльних шкіл, як найпоширенішої форми залучення дітей селянських сімей до освіти. Не вдаючись до міркувань з приводу того, що від освітнього цензу учительського корпусу значною мірою залежала постановка шкільної справи і ефективність функціонування сільських початкових шкіл, зазначимо, що державно-церковне керівництво тримало справу підготовки учительських кадрів під пильним контролем.

Практика підготовки учительських кадрів у другокласних та церковно – учительських школах уже потрапляла у поле дослідницької уваги істориків. Так, відомий дослідник церковнопарафіяльного шкільництва В.С. Перерва у своїй фундаментальній монографії «Церковні школи в Україні (кінець XVIII-поч. ХХ ст.): забутий світ» висвітлює процес їх відкриття та особливості функціонування. Зокрема він зазначає, що церковно – учительські школи «були вищим типом церковнопарафіяльної освіти, мали суто галузеве педагогічне призначення і були не стільки

загальноосвітніми закладами, а спеціалізувалися на підготовці вчителів для однокласних та двокласних ЦППШ, тобто, були «старшими сестрами» другокласних шкіл»¹. Статистику другокласних та церковно – учительських шкіл на початку ХХ – ст. з'ясувала Т.В. Кузнець². Однак створення повної картини підготовки учительського персоналу в церковно – учительських школах зумовлює необхідність пошуку нових джерел та систематизації розпорошених відомостей.

Метою даної наукової розвідки є узагальнення статистичних відомостей про функціонування церковно – учительських шкіл та висвітлення діяльності такої школи при Києво – Михайлівському Золотоверхому монастирі в Києві.

Поновне відродження у 1884 році і поширення церковнопарафіяльної освіти зумовило ситуацію, коли кількість церковних шкіл невпинно збільшувалася, а кваліфікованих вчителів для них катастрофічно не вистачало. Це зумовлювало необхідність відкриття церковно – учительських шкіл, які б готували педагогів для церковнопарафіяльних шкіл. Упродовж 1885 – 1892 років почали з'являтися такі навчальні заклади, однак спочатку вони мали і церковне, так як готували кандидатів у псаломники і дяки, і педагогічне спрямування, готуючи вчителів для церковнопарафіяльних шкіл. Але поєднання цих двох завдань було не з легких, і тому згодом цей процес набув конкретнішого спрямування.

У Києві при Михайлівському Золотоверхому монастирі за монастирські кошти 1885 року була відкрита школа церковного співу для підготовки псаломників. Окрім теоретичного і практичного навчання співу, її учні проходили курс церковнопарафіяльної школи з усіх предметів її програми. Упродовж чотирьох років Михайлівська школа підготувала чимало псаломників, деякі з яких учителювали у школах грамоти. А у серпні 1890 року настоятель монастиря Ієронім, який очолював і Київську Єпархіальну Училищну раду, звернувся до Київського митрополита Платона з такими словами: «В Киевской епархии давно уже имеется настоятельная нужда в открытии школ, которые подготовляли бы следующих учителей для церковно – приходских школ, учрежденных ныне почти во всей приходах Киевской епархии ... Но отсутствие необходимых для того средств всегда останавливало начинания Киевского Епархиального Училищного Совета. Отзываясь на настоятельные нужды епархии, братия вверенного мне Киево – Златоверхо-Михайловского монастыря, по предложению моему, выразила готовность отвести в зданиях монастыря помещение для предполагаемой к открытию церковно-учительской школы и дать полное содержание от монастыря для 15 учеников этой школы, что составит ежегодно расход не менее 2 ½ тыс.»³. У якості обґрунтування зазначалося, що церковно-учительська школа повинна підпорядковуватись Київській Єпархіальній Училищній раді, так як вона має відповідати тим вимогам, які визначаються практикою церковнопарафіяльних шкіл: школа повинна слугувати взірцем для таких самих шкіл, які будуть відкриватися в інших частинах єпархії, так як однієї «недостаточно для всей епархии, считающей в настоящее время свыше» 1400 школ»⁴. Внутрішнє життя школи і постановку навчального процесу планувалось влаштувати так, щоб випускники не тільки могли навчати дітей, а й щоб вони самі «своими знаннями истин св. православной веры, ея обрядов и установлений и своею истинно – христианской жизнью могли вместе с тем служить церкви ея борьбе с заблуждениями в области веры и развращением ума и сердца»⁵.

Церковно-учительська школа була відкрита 25 листопада 1890 року наступником Ієроніма преосвященним Іринеем (Ордою), який і виробив програму навчання в школі. Був затверджений дворічний курс навчання, упродовж якого передбачалось вивчення таких предметів: священна історія Старого і Нового Заповітів, церковна історія (тільки в першому класі), катехізис і богослужіння з церковним статутом (у 2 – му класі), російська і церковнослов'янська мови, церковний спів, російська історія, арифметика, географія, дидактика, фізика, геометрія викладалися два роки. Тобто з самого початку Михайлівська школа була запланована з програмою другокласної

¹ Перерва, В.С. (2014). *Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. ХХ ст.): забутий світ*. Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В.

² Кузнець, Т.В. (2016). Другокласні та церковно – учительські школи Духовного відомства на початку ХХ століття. *Уманська старовина: Науковий журнал*, 1, 25-30.

³ Слюсарев, Д. (1909). Церковно-учительская школа при Киево-Михайловском Златоверхом монастыре. *Западно-Русская Начальная Школа*, 10, 151-160.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

школи, але період навчання становив два роки. Скорочення навчального часу на один рік у порівнянні з двокласними школами не наносив шкоди навчанню, так як у школу приймалися випускники другокласних шкіл, тобто підготовлені до засвоєння програми за два роки.

Штат викладачів церковно-учительської школи складала: завідувач школою – священник з академічною освітою і двоє учителів – випускники духовної семінарії, один з яких міг навчати церковному співу.

Урочисте відкриття церковно-учительської школи відбулося 1 грудня 1890 року в день пророка Наума. Першими учнями школи стали діти з селянських сімей Київської губернії у віці 15 – 18 років, які закінчили повний курс однокласних чи двокласних церковнопарафіяльних і народних шкіл і були рекомендовані повітовими відділеннями КЄУР по 2 є від кожного повіту. До школи вступили: троє – випускників двокласних міських училищ (Таращанське, Липовецьке, Васильківське), один випускник двокласного сільського училища (м. Таганча), четверо вихованців двокласних церковнопарафіяльних (Київське Лаврське, Корсунське, Іллінецьке і Київське Пріорське), один з однокласного народного і сім – однокласних церковнопарафіяльних шкіл. Усього зараховано учнями 16 осіб, яких розмістили у спеціально відведеному для них приміщенні – просторому монастирському флігелі з довгим коридором і окремими кімнатами для класів, спальень та їдальні. Прийняті у монастирський інтернат селянські діти, утримувались монастирем, за виключенням одягу, який вони зобов'язані придбати самі. Правда, для перших учнів за кошти монастиря були пошиті спеціальні костюми так як діти не мали коштів і щоб запровадити надалі форму одягу вихованців школи.

До 1898 року прийом, як і випуск, відбувався через два роки, так як учні весь період навчання складали одну групу і разом завершували навчання. З 1898 р. учні розділялися на два класи і прийом, і випуск стали проводитись щорічно. Вступний екзамен проводився 1 вересня, перевідний – в кінці травня, а випускний на звання учителя церковних шкіл у травні місяці проводила комісія з викладачів духовної семінарії чи духовного училища. До травня 1909 року зі стін школи зі званням учителя вийшло 158 осіб. Ті учні, які не пройшли випускних випробувань, отримували посвідку від Ради школи про завершення повного курсу навчання з правом повторного екзамену на учительське звання.

Церковно-учительська школа при Михайлівському Золотоверхому монастирі мала бібліотеку, велику кількість фізичних приладів, підбірку географічних та анатомічних карт, музичні інструменти (фісгармонія і шість скрипок). У бібліотеці налічувалось 1500 книг – підручників, навчальних посібників і книги для позакласного читання. Навчання здійснювалось за програмою другокласної школи, але з деякими особливостями. Так, священна історія Старого Заповіту подекуди, а Нового Заповіту уся вивчалася безпосередньо по книгах Святого Письма. Церковна історія вивчалася: апостольський вік за кн. Діянъ св. апостолів; післяапостольський період – за підручником П. Смирнова для середніх навчальних закладів; Богослужіння і Статут засвоювались практично на кліросі читанням і співом учнів. За два роки навчання, учні, щоденно відвідуючи ранкове та вечірне богослужіння, набували практичних навиків проведення церковних служб, вивчали напам'ять тропарі, кондаки, богородичні, ірмоси. Церковний спів опановувався учнями до такої міри, якої тільки можна було побажати учителям церковнопарафіяльних шкіл. Учні ґрунтовно вивчали обіходний спів, розучували лаврський наспів, привчалися розучували піснеспіви за допомогою фісгармонії та скрипки. Основна увага зверталася на те, щоб навчити учнів співати по нотах і керувати хором. З цією метою, окрім занять в класі, вони обов'язково почергово керували своїм хором в церкві. Зазвичай на початку навчального року для церковного читання і співу учні поділялися на два кліроси і почергово співали. Така практична підготовка була ефективною і учні завершували навчання не тільки учителями, а й помічниками причту.

При вивченні російської мови особлива увага зверталася на читання літературних творів і письмові роботи для вироблення літературної мови. Стосовно письмових робіт, то, окрім щотижневих диктантів і періодичних письмових робіт на відповідному усному уроці (наприклад письмовий виклад змісту вивченого твору), учням давалися на триденний термін окремі теми для самостійного написання творів. Викладання фізики, завдячуючи наявності чималої кількості приладів і посібників, велося повніше і ширше, ніж передбачено програмою другокласних шкіл; на уроках фізики повідомлялись деякі відомості з хімії, ботаніки, мінералогії, а також відомості про будову людського організму.

Для набуття практичних навиків учні 2-го класу проводили уроки у підпорядкованій школі грамоти, які потім обговорювались у присутності учителя.

Повсякдення вихованців церковно–учительської школи підпорядковувалось законам монастирського життя. Нагляд за поведінкою учнів – майбутніх учителів – здійснював наглядач з ченців, який контролював вихованців упродовж усього дня. Вставали вони о 6-й годині ранку, читали ранкові молитви, потім у супроводі наглядача йшли в архиєрейську церкву на літургію. Під час служби вони співали і читали на кліросі, а також прислужували у вівтарі. Після служби, о 8-й ранку учні пили чай і снідали, потім готувались до уроків, які розпочинались о 9-й годині і з перервами продовжувались до 12-ї. Обід відбувався в монастирській трапезній і складався з варених овочів, риби та інших страв монастирського пісного столу, лише у свята – багатшого, але завжди здорового. У післяобідній час, з 13-ї до 14-ї години учні відпочивали, гуляли у монастирському дворі чи в саду. Післяобідні уроки тривали до 16-ї години, після чого вихованці школи пили чай і готувались до уроків до 18-ї години. Потім вони відправлялися в церкву на вечірне богослужіння чи всеношну службу. Після вечірньої служби, о 20-ій годині учні вечеряли, з 21 до 22-ї години готувались до уроків на наступний день, а прочитавши вечірні молитви о 22-й годині, лягали спати.

Для повноти характеристики шкільного життя майбутніх учителів варто додати, що вплив монастирських порядків поширювався на всі грані буття учнів. Так, заборонялося самовільно виходити за монастирську огорожу, тільки з дозволу наглядача школи учні могли виходити у місто для деяких покупок та для побачення з рідними. Лише у святкові дні учні строєм під керівництвом наглядача на 2 години виходили на прогулянку в місто. Виходи у місто передбачали ознайомлюючі екскурсії до святинь Києва. Майже постійне знаходження за стінами обителі, присутність разом з ченцями на богослужіннях в церкві, церковне читання і спів, суворе дотримання постів та інших заборон, неослабний нагляд за вихованцями, виховні бесіди та настанови настоятеля монастиря, усе це було зумовлене чітко визначеною метою – виховувати майбутніх учителів у дусі любові до Церкви і усього церковного. Окрім цього, «к учительской задаче, какою преследует ... школа, присоединилась, по намерению учредителя ея и другая – миссионерская». Согласно таким задачам Михайловской церковно-учительской школы и самое обучение в ней направлено к тому, чтобы, с одной стороны, приготовить опытных и обладающих достаточным запасом сведений учителей церковно-приходских школ, а с другой – выработать из них достаточно умелых и правоспособных помощников священника в деле народного учительства и особенно – борьбы со штундою¹.

Щоденний розпорядок життя учнів розрахований на те, щоб зберегти в них народну простоту і невибагливість сільського життя. Саме тому в школу приймалися селянські діти, зрідка – міщани, ще рідше – духовенства. Шкільне життя влаштувалось так, щоб учні з сільських не перетворювались у міських дітей. Одяг і взуття були прості, по можливості, однотипові; нижня білизна – з домотканного полотна, наверх – блуза з бумазеї коричневого кольору з поясом, штани заправлялись у чоботи. Верхнім одягом для виходу була свитка з просторого сукна.

Учительський персонал Києво-Михайлівської церковно-учительської школи складав законоучитель і два – три учителі з освітою духовної семінарії. Наприклад, 1903 року на учительські посади просилися: випускник семінарії, псаломник церкви м. Джунькова Бердичівського повіту Федір Лещенецький; псаломник села Лещинець Бердичівського повіту, випускник семінарії Яків Гуранда; випускник семінарії Володимир Гукович; псаломник Св. – Михайлівської церкви м. Городища Черкаського повіту Григорій Моргун на посаду учителя музики і співу. Київська Єпархіальна Училищна Рада із запитом звернулася до Київської духовної консисторії за довідками про цих претендентів.

У довідці про Федора Никифоровича Лещенецького, окрім інших біографічних відомостей, значилось, що 1885 р. він закінчив Київську духовну семінарію з другим розрядом, а 1902 р. в кліровій відомості характеризувався так: «Все предметы, относящиеся к должности знает очень хорошо, поведения весьма хорошего ...»². У довідці про Якова Наркісовича Гуранду повідомлялося, що він у 1903 році теж закінчив Київську духовну семінарію зі званням студента. Григорій Феодосійович Моргун у 1895 р. закінчив семінарію по другому розряду. Таку ж освіту мав і Володимир Кирилович Гукович. Маючи семінарську освіту і позитивні відгуки консисторії, вони усі

¹ М.Е. (1891). Постановка учебно-воспитательного дела в церковно-учительской школе при Киевском Михайловском монастыре. *Церковно-приходская школа*, 1, 1, 24-40.

² Центральний Державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІАК України). *Ф. 127, Оп. 782, Спр. 664, 8 арк.*

були призначені учителями Києво-Михайлівської церковно-учительської школи. До новопризначених учителів у церковно-учительській школі працювали педагоги теж з семінарською освітою. Так, з серпня 1902 року там вчителював Олександр Георгійович Архипов, який 1900 року закінчив Київську духовну семінарію¹. З 1907 року до кінця грудня 1916 р. учителював у Києво – Михайлівській школі Серафим Стасіневич, який закінчив повний курс семінарії у 1896 році, до 1907 р. служив псаломником і учителем в с. Бугаївка Таращанського повіту. Після смерті батька протоієрея Кирила Стасіневича 5 грудня 1917 р. він попросився священиком у батьківський приход. У виданій з церковно-учительської школи характеристиці зазначалося, що «по своим нравственным качествам учитель Серафим Стасиневич вполне достаточный кандидат на священника: он человек религиозный, скромный, нравственный, трудолюбивый, ведет учительское дело умело и усердно»².

Але існувала практика залишення кращих випускників церковно – учительської школи для роботи вчителями. Так, у послужному списку за 1903 – 1904 н.р. учителя Києво-Михайлівської школи Олексія Тимофійовича Сорокіна значиться, що він син селянина, 27 років, не одружений, у травні 1898 року закінчив курс навчання у школі і Київською Єпархіальною Училищною Радою журнальною постановою від 20 серпня того ж року призначений учителем цієї школи³. Та все ж, у Києво – Михайлівській церковно-учительській школі учителями майбутніх учителів були педагоги з освітою духовної семінарії. Освітній процес передбачав підготовку і вчителів для церковнопарафіяльних шкіл, і псаломників, так як учні проходили розширену програму другокласних шкіл і ґрунтовною була постановка навчання церковного співу.

Загальна статистика церковно – учительських шкіл по Російській імперії показує, що це були навчальні заклади вищого типу в системі церковного шкільництва, які готували педагогів для усіх нижчих типів шкіл. У два перші десятиліття ХХ ст. церковно-учительських шкіл функціонувало 20 – 21. Контингент їх вихованців щорічно збільшувався, але двотисячного рубежу не перетнув.

Церковно-учительських шкіл для підготовки учителів та учительок церковнопарафіяльних шкіл у 1908 році діяло 20 (7 жіночих і 13 чоловічих). Навчальний процес організовували ради цих шкіл, які часто запроваджували додаткові уроки з фізики, хімії, математики. Особлива увага зверталась на написання творів з російської літератури та письмових робіт з інших наук. Тематика творів та кількість письмових робіт, терміни їх подачі визначалися спеціальним річним планом, який затверджувала корпорація школи та єпархіальна влада.

При кожній церковно-учительській школі діяла початкова зразкова (точніше – експериментальна – авт.) школа. Учні церковно-учительської школи шляхом спостережень та проведення пробних уроків набували там практичного досвіду. Зазвичай учні випускного (третього) класу чотири рази на тиждень відвідували початкову школу, проводили пробні уроки, а учні другого класу два рази на тиждень вели спостереження за уроками і записували їх у свої щоденники. Але в Київській церковно – учительській школі учні усіх класів відвідували зразкову ЦППШ: один з учнів 3-го класу проводив урок в присутності усіх практикантів, а потім усі присутні його обговорювали та аналізували⁴.

Особлива увага в церковно-учительській школі приділялась навчання церковному співу. Викладання співу було нерозривно пов'язане з вивченням церковного богослужіння і з практичною участю вихованців в церковних службах. Учні вивчали теорію співу, але найбільше часу відводилось на уроки співу та позаурочні тренування. З учнів складалися хори для правого та лівого кліросу церкви і вони виконували усі піснеспіви, які вимагало богослужіння. Учні випускного класу вивчали мистецтво управління хором і практично готувались до роботи регентів¹.

Одним з важливих предметів в церковно-учительській школі був живопис, а точніше малювання з натури, а особливо іконопис. В Київській школі з дозволу Св. Синоду уроки іконопису проводились чотири рази в тиждень. У 1908 – 1909 н.р. молодими учнями було написано на полотні 8 ікон, а учні другого року навчання розписували стіни в шкільному храмі, зокрема, вони створили 7 картин з біблійної тематики⁵.

¹ Державний архів Київської області. Ф.276, Оп. 3, Спр.271, 22 арк.

² ЦДІАК України. Ф. 127, Оп. 1054, Спр. 16, 31 арк.

³ Державний архів Київської області. Ф.276, Оп. 3, Спр.271, 22 арк.

⁴ Победоносцев, К. (1910). *Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1908-1909 годы*. СПб.: Синодальная типография.

⁵ Там само.

Окрім загальноосвітніх предметів, які готували майбутнього вчителя до професійної діяльності, в церковно-учительській школі проводились практично-прикладні заняття. Вони мали розвивати учнів фізично і духовно, заохочувати самодіяльність і привчати до дисципліни праці. Для сільсько-господарських занять були виділені земельні ділянки, загальна площа яких складала 136 десятин (в усіх 20-ти школах). На цих землях закладено сади і виноградники, городи і пасіки, дослідні ділянки тощо. Значною мірою ефективність занять сільським господарством залежала від підготовки вчителя, від його ініціативності тощо.

З ремесел в чоловічій церковно-учительській школі викладалось столярне, токарне, переплетне (палітурне). За розпорядженням Св. Синоду від 6 – 26 березня 1908 р. № 1. 622, в церковно – учительські школи були доставлені: 1) ручні переносні пожежні труби, потужністю 18 відер води в хвилину з 4 – ма запасними рукавами в кожній трубі; 2) вогнегасники «Гідропульт – костиль». Радам шкіл рекомендовано ознайомити учнів з методами гасіння пожежі.

З 1909 року в чоловічих церковно-учительських школах введені обов'язкові заняття з військової справи та гімнастики, які запроваджувалися спеціальними правилами, затвердженими Св. Синодом 24 січня – 4 лютого 1909 року. На витрати кожній школі Св. Синод виділяв додатково 120 р. щорічно¹.

В церковно-учительських школах готували учителів для початкових церковних шкіл усіх розрядів, навіть для другокласних. До них приймали випускників двокласних шкіл чи зрівнених з ними по програмі випускників інших навчальних закладів у 15 – 17 років. У цих школах викладались такі предмети: 1) Закон Божий; 2) Церковна історія, загальна і російська; 3) Дидактика і основи педагогіки; 4) Церковний спів з основами регенства і музики; 5) Церковно – слов'янська мова; 6) Російська мова, словесність та історія літератури; 7) Всесвітня та російська історія; 8) Географія загальна і географія Росії; 9) Математика, арифметика, основи геометрії та землемірства; 10) Відомості про природу, її сили та явища; 11) Креслення і малювання; 12) Гігієна; 13) Рукоділля (6 жіночих школах). Курс навчання в церковно – учительських школах тривав три роки. Для практичної підготовки учнів при школах діяли церковнопарафіяльні школи.

Усіх церковно-учительських шкіл у 1910 році налічувалося 19 (12 чоловічих і 7 жіночих). Учителями в них працювали 89 осіб (58 чол. і 31 жін.). Щодо їх освітнього рівня, то: 43 особи мали вищу освіту, 22 – середню, 18 – спеціальну педагогічну, 5 – спеціально-півчу і тільки одна особа мала домашню освіту.

Окрім штатних учителів, в церковно-учительських школах працювали нештатні запрошені вчителі. Зазвичай це були вчителі малювання та іконопису, рукоділля, ремесл, онов сільського господарства, гігієни і гімнастики. Таких учителів у 1910 році було 31.

Загальна кількість учнів церковно-учительських шкіл складала 819 осіб в чоловічих і 604 в жіночих, разом 1423 особи. У 1910 році повний курс навчання в церковно – учительських школах завершили 406 осіб (232 чол. і 174 жін.)².

У 1913 р. церковно-учительських шкіл функціонувало 20 (12 чол. і 8 жіночих). Їх очолювали безприходні протоієреї і священники, а трьома жіночими школами, що діяли при монастирях, завідували ігуменії цих обителей (в Гродненській, Холмській та Грузинській єпархіях)³.

Штатних учителів у церковноучительських школах налічувалося 84 (50 чол. і 34 жін.). Їх освітній рівень був таким: 34 особи мали вищу освіту, 20 – середню, 23 – спеціально педагогічну і 7 – спеціально півчу. Окрім штатних, у школах працювали і нештатні вчителі малювання та іконопису, рукоділля, ремесл, основ сільського господарства, гімнастики і військової підготовки, усього 44 особи зі спеціальною підготовкою.

У церковно-учительських школах у 1913 р. навчалось 1674 особи (970 чол. і 704 жін.). Випустились з їх стін 443 особи (254 чол. і 189 жін.)⁴.

У 1914 році діяла 21 церковно – учительська школа (13 чол. та 8 жіночих). Керівники 17-ти з них мали духовний сан (архимандрити та безприходні протоієреї і священники). Три жіночі школи

¹ Там само.

² Победоносцев, К. (1913). *Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1910 год*. СПб.: Синодальная типография.

³ Победоносцев, К. (1914). *Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1913 год*. СПб.: Синодальная типография.

⁴ Там само.

(Красностокська, Олексіївська, Леснінська і Бодбіївська) перебували у віданні ігуменів монастирів, при яких вони діяли, а Св.-Володимирською жіночою школою в Петрограді завідувала вдова дійсного тайного радника Є. Победоносцева. Навчальний процес у церковно-учительських школах забезпечували 94 особи (60 чол. і 34 жін.). Двоє учителів мали священницький сан. Освітній цenz учительського персоналу був таким: 39 осіб мали вищу освіту, 22 – середню, 26 – спеціальну педагогічну і 7 – спеціальну музично – співочу.

Учительську підготовку у 1914 р. у школах здобували 1700 осіб (958 чол. і 742 жін.), 1603 з яких жили в гуртожитках при школах. За результатами випускного екзамену 1913 – 1914 н.р. 475 осіб (271 чол. і 204 жін.) отримали атестати та свідоцтва про право вчителювання у нижчих церковних школах¹.

Таким чином, усе вищевикладене дає можливість стверджувати, що значне поширення церковнопарафіяльних шкіл у другій половині 80-х – 90 х роках XIX ст. зумовило появу церковно-педагогічних шкіл для підготовки учительського персоналу для них. Але на прикладі церковно-учительської школи при Києво-Михайлівському монастирі видно, що цього типу навчальні заклади були не великими, до того ж одна на єпархію, а 20 на усю країну, не могли задовольнити потребу в учительських кадрах. Станова обмеженість учнівського контингенту (в основному діти селян) зберігала патріархальний характер цих шкіл упродовж усього періоду їх існування. Підпорядкування розпорядку для учнів Києво-Михайлівської церковно-учительської школи монастирському укладу мало на меті формування світогляду вчителів у душі глибокої церковності, послухності, лояльності. Саме такими учителями державно-церковне керівництво прагнуло забезпечити парафіяльні і, в першу чергу, сільські школи.

References:

1. Pobedonostsev, K. (1910). *Vsepoddanejsij otchet ober-prokurora Svjatejshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1908 – 1909 gody*. [The most recent report Chief Procurator Sainted. Synod of on the department of the Orthodox confession for 1908 – 1909 years]. St. Petersburg: Synodal type. [in Russian].
2. Pobedonostsev, K. (1913). *Vsepoddanejsij otchet ober-prokurora Svjatejshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1910 god*. [The most recent report Chief Procurator Sainted. Synod of on the department of the Orthodox confession for 1910 year]. St. Petersburg: Synodal type. [in Russian].
3. Pobedonostsev, K. (1914). *Vsepoddanejsij otchet ober-prokurora Svjatejshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1913 god*. [The most recent report Chief Procurator Sainted. Synod of on the department of the Orthodox confession for 1913 year]. St. Petersburg: Synodal type. [in Russian].
4. Pobedonostsev, K. (1917). *Vsepoddanejsij otchet ober-prokurora Svjatejshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1916 god*. [The most recent report Chief Procurator Sainted. Synod of on the department of the Orthodox confession for 1916 year]. St. Petersburg: Synodal type. [in Russian].
5. State archive of the Kiev region. *F.276, op. 3, Spir.271, 22 arcs*. [In Ukrainian].
6. Kuznets, T.V. (2016). *Drugoklasni ta cerkovno – uchy`tel` s`ki shkoly` Duxovnogo vidomstva na pochatku XX stolittya* [Second-grade and Church-Teaching Schools of the Spiritual Department at the beginning of the XX century]. *Umanska starovyna: Naukovyj zhurnal* [Uman's Antiquities: Scientific Magazine], 1, 25-30. [In Ukrainian].
7. M.E. (1891). *Postanovka uchebno-vospitatel'nogo dela v cerkovno-uchitel'skoj shkole pri Kievskom Mihajlovskom monastyre* [Establishment of educational and educational work at the Church-Teacher's School at the Kiev Mikhailovsky Monastery] *Cerkovno-prihodskaja shkola* [Church Parish School], 1, 1, 24-40 [in Russian].
8. Pererva, V.S. (2014). *Cerkovni shkoly v Ukrayini (kinecz` XVIII – poch. XX st.): zabutyj svit* [Break by VS Church Schools in Ukraine (end of the 18th – early 20th centuries): the forgotten world]. Belaya Tserkov: Publisher Pshonkovsky O.V. [In Ukrainian].
9. Slyusarev, D. (1909). *Cerkovno-uchitel'skaja shkola pri Kievo-Mihajlovskom Zlatoverhom monastyre* [Church and Teacher's School at the Kiev-Mikhailovsky Zlatoverkh monastery]. *Zapadno-Ruskaja Nachalnaja Shkola* [West-Russian Nachalnaja Shkola], 10, 151-160. [in Russian].
10. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (hereinafter referred to as the Central Intelligence Agency of Ukraine). *F. 127, Op. 782, Sp. 664*. [In Ukrainian].
11. TsDIAK Ukraine. *F. 127, Op. 1054, Sp. 16, 31 arcs*. [In Ukrainian].

¹ Победоносцев, К. (1917). *Всеподданейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1916 год*. СПб.: Синодальная типография.